

УДК 338.48:615.8.005.21

Влащенко Наталія Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

Vlashchenko Nataliia

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Tourism and Hospitality industry Department

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORCID: 0000-0002-4163-7185

DOI: 10.25313/2520-2294-2025-6-11132

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

STRATEGIC DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF HEALTH TOURISM IN UKRAINE

Анотація. Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені збройною агресією проти України, кризовими явищами в охороні здоров'я, демографічними змінами та психоемоційним навантаженням на населення, зумовили зростання потреби в реабілітаційних та оздоровчих послугах. У цих умовах лікувальний туризм може відіграти ключову роль у відновленні фізичного і психічного здоров'я населення, сприяти розвитку економіки регіонів та інтеграції України в міжнародний медичний простір. У зв'язку з цим постає необхідність у визначенні стратегічних напрямів розвитку лікувального туризму в Україні, орієнтованих на інноваційність, міжгалузеву інтеграцію, підвищення якості послуг і адаптацію до нових соціально-економічних умов.

Мета дослідження полягає в систематизації та науковому обґрунтуванні стратегічних напрямів розвитку лікувального туризму в Україні, а також у моделюванні можливих сценаріїв його подальшого функціонування в контексті сучасних соціально-економічних викликів.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є сучасні наукові публікації, аналітичні огляди щодо функціонування лікувального туризму в Україні та його стратегічного розвитку.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: метод теоретичного узагальнення та систематизації (для виокремлення стратегічних напрямів розвитку галузі); метод аналізу й синтезу (застосовано для формування комплексного бачення галузевих трансформацій і внутрішніх взаємозв'язків між стратегічними підходами); метод сценарного моделювання (для обґрунтування можливих варіантів розвитку лікувального туризму в умовах невизначеності); метод порівняльного аналізу (для оцінки впливу різних сценаріїв на функціонування галузі за низкою критеріїв).

Результати. У статті систематизовано стратегічні напрями розвитку лікувального туризму в Україні. Кожен із напрямів охарактеризовано з точки зору потенціалу, механізмів реалізації та відповідності сучасним умовам трансформації галузі. Особливу увагу приділено сценарному аналізу майбутнього розвитку: оптимістичному, реалістичному та песимістичному. Побудовано порівняльну таблицю за ключовими критеріями (безпека, підтримка, інвестиції, інфраструктура, попит, роль у економіці, міжнародний імідж), що дозволило оцінити ризики та можливості функціонування лікувального туризму в умовах післявоєнного відновлення. За результатами дослідження доведено необхідність реалізації комплексного стратегічного підходу, що ґрунтується на міжсекторальній взаємодії, модернізації сервісу та державному стимулюванні.

Перспективи. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці практичних механізмів реалізації стратегічних напрямів та оцінці їх соціально-економічного ефекту в умовах післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: стратегічні напрями, розвиток, лікувальний туризм, сценарії розвитку.

Summary. Introduction. Modern challenges caused by armed aggression against Ukraine, crises in the healthcare system, demographic shifts, and increased psycho-emotional pressure on the population have led to a growing demand for rehabilitation and wellness services. Under these conditions, health tourism can play a key role in restoring the physical and mental well-being of the population, fostering regional economic development, and facilitating Ukraine's integration into the international medical

space. Therefore, it becomes necessary to identify strategic directions for the development of health tourism in Ukraine, with a focus on innovation, cross-sectoral integration, service quality improvement, and adaptation to new socio-economic conditions.

Purpose of the article. The aim of the study is to systematize and scientifically justify the strategic directions for the development of health tourism in Ukraine, as well as to model possible scenarios for its further functioning in the context of current socio-economic challenges.

Materials and methods. The research materials include recent scientific publications and analytical reviews on the functioning and strategic development of health tourism in Ukraine. The following scientific methods were applied: the method of theoretical generalization and systematization (to identify strategic directions of sectoral development); the method of analysis and synthesis (to form a comprehensive vision of transformations and internal interrelations between strategic approaches); scenario modeling (to justify possible development paths under uncertainty); and comparative analysis (to assess the impact of various scenarios on the functioning of the industry based on several criteria).

Results. The article systematizes strategic directions for the development of health tourism in Ukraine. Each direction is described in terms of its potential, implementation mechanisms, and alignment with the current conditions of sectoral transformation. Particular attention is paid to the scenario analysis of future development: optimistic, realistic, and pessimistic. A comparative table was compiled based on key criteria (security, support, investments, infrastructure, demand, economic role, and international image), allowing for the assessment of risks and opportunities for the functioning of health tourism in the post-war recovery context. The study confirms the need for a comprehensive strategic approach based on cross-sectoral cooperation, service modernization, and state stimulation.

Discussion. Further research should focus on developing practical mechanisms for implementing strategic directions and assessing their socio-economic impact during Ukraine's post-war recovery.

Key words: strategic directions, development, health tourism, development scenarios.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені збройною агресією проти України, кризовими явищами в охороні здоров'я, демографічними змінами та психоемоційним навантаженням на населення, зумовили зростання потреби в реабілітаційних та оздоровчих послугах. У цих умовах лікувальний туризм відіграє ключову роль у відновленні фізичного і психічного здоров'я населення, сприяє розвитку економіки регіонів та інтеграції України в міжнародний медичний простір. У зв'язку з цим постає необхідність у визначенні стратегічних напрямів розвитку лікувального туризму в Україні, орієнтованих на інноваційність, міжгалузеву інтеграцію, підвищення якості послуг і адаптацію до нових соціально-економічних умов господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку лікувального туризму в останні роки привертає значну увагу науковців, зважаючи на його потенціал у сфері охорони здоров'я, регіонального розвитку та міжнародної співпраці. Зокрема Турський І., Машика Г., Ткаченко Т., Хмара М. та інші [1] підкреслюють необхідність інноваційної трансформації санаторно-курортної галузі України через розвиток інфраструктури, цифровізації та стандартизації послуг. Богданов С. [2], Романів О.Я., Скабара Р.М. [3] та Прочан А.О. [4] акцентують на ролі державної політики, інвестиційної підтримки та регіонального підходу як ключових чинників стратегічного розвитку лікувального туризму. Тучковська І.І. [5] та Москвяк Я. [6] аналізують тенденції, динаміку попиту, зовнішні й внутрішні чинники та напрями вдосконалення галузі. Хапоненко Г., Євтушенко О. та Шамара І. [7] досліджують сучасні тренди медичного туризму в Україні, зокрема цифровізацію, підвищення якості послуг і маркетинг. Попри зростання

наукового інтересу, стратегічні напрями розвитку лікувального туризму в умовах війни та повоєнного відновлення залишаються недостатньо розробленими, що й обґрунтовує актуальність цього дослідження.

Мета дослідження полягає в систематизації та науковому обґрунтуванні стратегічних напрямів розвитку лікувального туризму в Україні, а також у моделюванні можливих сценаріїв його подальшого функціонування в контексті сучасних соціально-економічних викликів.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є сучасні наукові публікації, аналітичні огляди щодо функціонування лікувального туризму в Україні та його стратегічного розвитку.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: метод теоретичного узагальнення та систематизації (для виокремлення стратегічних напрямів розвитку галузі); метод аналізу й синтезу (застосовано для формування комплексного бачення галузевих трансформацій і внутрішніх взаємозв'язків між стратегічними підходами); метод сценарного моделювання (для обґрунтування можливих варіантів розвитку лікувального туризму в умовах невизначеності); метод порівняльного аналізу (для оцінки впливу різних сценаріїв на функціонування галузі за низкою критеріїв).

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасних викликів та тенденцій розвитку лікувального туризму в Україні особливої уваги набуває формування стратегічного бачення, яке поєднує інноваційні, організаційні та маркетингові підходи. З урахуванням аналізу поточної ситуації та перспектив галузі, доцільно виокремити наступні ключові стратегічні напрями розвитку вітчизняного лікувального туризму (табл. 1).

Таблиця 1

Стратегічні напрями розвитку вітчизняного лікувального туризму

Стратегічні напрями	Складові, характеристика
Інтеграція телемедицини в туристичний сервіс	– попередні онлайн-консультації; – дистанційний післякурортний супровід.
Розвиток SPA-реабілітаційних програм	– поєднання природних лікувальних ресурсів із медичними процедурами; – підтримка пацієнтів з постковідним синдромом, хронічною втомою, ПТСР, депресією.
Партнерство з медичними установами	– університетські клініки, реабілітаційні центри, профільні санаторії; – мультидисциплінарний підхід та стандартизація послуг.
Формування лікувально-туристичних кластерів	– об'єднання медичних, рекреаційних, спортивних та розважальних послуг на одній території.
Розвиток цифрових маркетингових комунікацій	– SEO, SMM, таргетована реклама; – мультимовні платформи для іноземних клієнтів.
Брендинг курортів за медичними напрямами	– позиціонування регіонів як центрів спеціалізованого лікування (наприклад, Трускавець — центр нефрології).
Інституційна та державна підтримка галузі	– податкові пільги, грантові програми, спрощення процедур ліцензування.
Розширення міжнародного співробітництва	– інтеграція з європейським ринком медичного туризму; – розробка гуманітарно-медичних маршрутів.

Джерело: розробка автора

У контексті модернізації та стратегічного оновлення лікувального туризму в Україні визначено низку пріоритетних напрямів, що відповідають сучасним викликам, міжнародним тенденціям і внутрішньому потенціалу курортної галузі. Одним із ключових векторів є інтеграція телемедицини в туристичний сервіс, яка передбачає безперервність медичного супроводу пацієнтів на всіх етапах обслуговування. Застосування попередніх онлайн-консультацій та дистанційного післякурортного моніторингу сприяє персоналізації послуг і розширенню доступу до них, а реалізація цього напрямку можлива через розвиток цифрової інфраструктури, впровадження безпечних комунікаційних платформ і підвищення цифрової компетентності медичного персоналу.

У логічному продовженні цифровізації та орієнтації на потреби сучасного споживача важливим є розвиток SPA-реабілітаційних програм, що поєднують природні лікувальні ресурси з медичними і психологічними методиками відновлення. Реалізація цього напрямку є особливо актуальним для осіб із хронічною втомою, ПТСР, постковідним синдромом. Його реалізація передбачає оновлення матеріально-технічної бази закладів, створення мультидисциплінарних команд спеціалістів та розробку індивідуалізованих програм, які враховують як фізичний, так і психоемоційний стан клієнта.

З метою підвищення якості послуг і розширення спектру можливостей лікування доцільним є партнерство з медичними установами, включаючи університетські клініки, профільні санаторії та реабілітаційні центри. Реалізувати цей напрям можливо через укладання угод про партнерство, організацію спільних програм стажування, а також залучення експертного середовища до розробки курортного продукту.

Комплексність туристичного обслуговування також потребує формування лікувально-туристичних кластерів, що об'єднують у межах однієї території медичні, рекреаційні, готельно-ресторанні, спортивні та розважальні послуги. Успішна реалізація кластерної моделі залежить від активної міжсекторної взаємодії, підтримки органів місцевого самоврядування, а також стимулювання приватних інвестицій у відповідну інфраструктуру. Доцільність формування лікувально-туристичних кластерів в Україні підтверджується сучасними науковими дослідженнями, в яких підкреслюється значення міжгалузевої інтеграції, концентрації ресурсів та синергії учасників у межах єдиного простору для підвищення конкурентоспроможності регіонів [8].

З огляду на трансформацію каналів комунікацій та зміну поведінки споживачів, важливим напрямом є розвиток цифрових маркетингових комунікацій, зокрема використання SEO-оптимізації, SMM-інструментів, таргетованої реклами та мультимовних платформ, що дозволить ефективно просувати лікувально-туристичний продукт як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Механізм реалізації цього стратегічного напрямку передбачає навчання персоналу, підключення до міжнародних онлайн-агрегаторів та аналітичну роботу з поведінковими даними клієнтів.

Водночас стратегічного значення набуває брендинг курортів за медичними напрямами, який передбачає спеціалізацію регіонів за профілем лікування (наприклад, Трускавець — нефрологія, Моршин — гастроентерологія), що сприятиме формуванню стійкого іміджу та підвищенню впізнаваності на конкурентному ринку. Досягти цього можна через чітке ринкове позиціонування, участь у міжнародних виставках, просування через медичних лідерів думок та стандартизацію програм оздоровлення.

Не менш важливою умовою ефективною реалізації всіх вищезазначених напрямів є інституційна та державна підтримка галузі, яка реалізується через надання податкових пільг, спрощення процедур ліцензування, фінансування інноваційних проєктів через державні й міжнародні гранти. Реалізація цього стратегічного напрямку є надважливим, оскільки саме через нього забезпечується стабільне функціонування галузі в умовах трансформаційної економіки й залучення інвесторів.

Завершальним, але не менш перспективним вектором є розширення міжнародного співробітництва, зокрема інтеграція у глобальні ринки медичного туризму, формування транскордонних маршрутів і гуманітарно-медичних проєктів. Реалізація цього напрямку потребує гармонізації нормативно-правової бази з європейськими стандартами, активної участі у міжнародних асоціаціях, а також створення механізмів просування України як привабливої дестинації на міжнародній арені.

З огляду на складну соціально-економічну ситуацію, викликану тривалим збройним конфліктом, макроекономічною нестабільністю та трансформаційними процесами в сфері охорони здоров'я і туризму, прогнозування розвитку лікувального туризму в Україні потребує багатофакторного аналізу й моделювання декількох сценаріїв. Умовно можна виокремити три основні сценарії — оптимістичний, реалістичний і песимістичний — кожен із яких враховує динаміку безпекової ситуації, інституційну підтримку галузі, інвестиційну активність і міжнародну кон'юнктуру.

Оптимістичний сценарій передбачає швидке завершення воєнних дій, активну фазу післявоєнної відбудови країни та цілеспрямовану державну політику щодо розвитку медичного та оздоровчого туризму. У рамках цього сценарію очікується залучення зовнішніх інвестицій, запуск масштабних програм реконструкції курортної інфраструктури, а також модернізація закладів оздоровлення відповідно до європейських стандартів. Прогнозується активне впровадження інновацій — телемедицини, цифрових платформ для бронювання та моніторингу стану пацієнтів, розвиток клінічно орієнтованих кластерів. На зовнішньому ринку Україна позиціонується як конкурентоспроможна дестинація для медичного туризму завдяки високому рівню медичних послуг, доступним цінам та унікальним природним ресурсам. Розвиток лікувального туризму за першим сценарієм передбачає зростання туристських потоків, розширення цільових ринків (насамперед Східна Європа, країни Балтії, діаспора) та зростання доходів місцевих громад.

Реалістичний сценарій передбачає поступове стабілізування безпекової ситуації та обмежену державну підтримку галузі на тлі загального економічного відновлення. У цьому варіанті розвиток лікувального туризму відбувається еволюційно, з опорою на внутрішній ринок та збереженням ключових курортних територій (Трускавець, Моршин, Хмільник) як основних центрів медичного оздоровлення. Розвиток відбувається переважно за рахунок приватних ініціатив, модернізації окремих об'єктів та запровадження елементів цифровізації. Водночас

Таблиця 2

Порівняльна характеристика прогнозних сценаріїв розвитку лікувального туризму в Україні

Критерії	Сценарії		
	Оптимістичний	Реалістичний	Песимістичний
Безпекова ситуація	Завершення воєнних дій, відновлення територій	Часткова стабілізація, збереження окремих ризиків	Тривалий конфлікт, дестабілізація
Рівень державної підтримки	Активна інституційна підтримка, пільги, цільові програми	Обмежена підтримка, окремі регіональні ініціативи	Мінімальна або відсутня підтримка
Інвестиційна активність	Висока, включаючи міжнародні інвестиції та гранти	Помірна, здебільшого за рахунок приватного сектору	Низька, обмежується локальними ресурсами
Розвиток інфраструктури	Масштабна модернізація, впровадження смарт-рішень	Часткове оновлення об'єктів, точкові інновації	Занепад інфраструктури, згорання окремих об'єктів
Попит на послуги	Зростання внутрішнього й зовнішнього попиту (зокрема серед української діаспори та пацієнтів зі Східної Європи)	Переважання внутрішнього попиту, обмежений зовнішній	Різде скорочення попиту, особливо з-за кордону
Роль у національній економіці	Вагомий внесок у ВВП, розвиток регіонів, мультиплікаційний ефект	Обмежений вплив, підтримка зайнятості на локальному рівні	Маргіналізація галузі, мінімальний економічний ефект
Імідж України як медичної дестинації	Позитивне позиціонування, міжнародне визнання	Нейтральне або слабко виражене позиціонування	Втрата репутації, відсутність міжнародної присутності

Джерело: розробка автора

галузь стикається з низкою викликів: недостатність фінансування, повільні темпи відновлення транспортної інфраструктури, часткова втрата кваліфікованих кадрів. За таких умов основною метою стає збереження базових функцій лікувально-курортної системи та забезпечення її життєздатності до настання сприятливішої кон'юнктури.

Песимістичний сценарій базується на припущенні щодо тривалого конфлікту, економічної депресії та низького рівня підтримки з боку держави та інвесторів. У таких умовах галузь лікувального туризму зазнає значного скорочення: частина курортів припиняє діяльність або перепрофільовується, обсяги туристичних потоків суттєво знижуються, а рівень інфраструктури стрімко деградує. Втрачаються кадрові ресурси, зменшується довіра до внутрішнього туризму, а вихід на міжнародний ринок стає практично неможливим. Основні зусилля спрямовуються не на розвиток, а на збереження залишкової функціональності та уникнення повного згортання галузі. У перспективі існує ризик втрати позицій України як країни з високим оздоровчим потенціалом. В таблиці 2 наведено порівняльну характеристику прогнозних сценаріїв розвитку лікувального туризму в Україні.

Аналіз прогнозних сценаріїв розвитку лікувального туризму в Україні свідчить про високу залежність галузі від безпекової ситуації, державної політики та інвестиційної активності. За оптимістичного сценарію, що передбачає завершення воєнних дій і масштабну відбудову, можливе зростання як внутрішнього, так і зовнішнього попиту, модернізація інфраструктури та формування позитивного міжнародного іміджу. У цьому випадку лікувальний туризм відіграватиме вагомий роль у національній економіці.

Реалістичний сценарій характеризується поступовим відновленням під впливом локальних ініціатив і збереженням внутрішнього попиту. Галузь забезпечує підтримку регіональної зайнятості, однак її експортний потенціал залишається обмеженим.

Песимістичний сценарій вказує на ризик скорочення діяльності курортів у разі тривалого конфлікту й відсутності підтримки, що загрожує маргіналізацією галузі та втратою міжнародної присутності.

Таким чином, ключовими умовами позитивної динаміки є стабілізація безпекової ситуації, інституційна підтримка та модернізація інфраструктури, що визначатимуть здатність України інтегруватися в глобальний ринок медичного туризму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження свідчать, що стратегічні напрями розвитку лікувального туризму в Україні мають ґрунтуватися на поєднанні інноваційних технологій, партнерств із медичними установами, формуванні кластерів та активній державній і міжнародній підтримці. Зокрема, інтеграція телемедицини та розвиток SPA-реабілітаційних програм відкривають нові можливості для персоналізації послуг та розширення цільових аудиторій. Формування лікувально-туристичних кластерів і цифровий маркетинг підсилюють комплексність сервісу і ефективність просування, тоді як брендинг курортів та міжнародна кооперація зміцнюють імідж України на світовій арені.

Прогнозні сценарії розвитку галузі — оптимістичний, реалістичний і песимістичний — демонструють високу залежність лікувального туризму від безпекової ситуації, рівня державної підтримки та інвестиційної активності. За оптимістичного сценарію можливе значне зростання внутрішнього та зовнішнього попиту, модернізація інфраструктури й посилення ролі галузі в економіці. Реалістичний сценарій передбачає еволюційне відновлення з обмеженим зовнішнім впливом та підтримкою регіональної зайнятості. Песимістичний сценарій вказує на ризики деградації галузі через тривалий конфлікт та недостатню підтримку.

Отже, сталий розвиток лікувального туризму можливий за умови комплексної державної політики, активізації інвестиційних процесів і забезпечення безпеки, що дозволить Україні посилити свої позиції як конкурентоспроможної медичної дестинації на міжнародному ринку.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці практичних механізмів реалізації стратегічних напрямів та оцінці їх соціально-економічного ефекту в умовах післявоєнного відновлення України.

Література

1. Turski I., Mashika H., Tkachenko T., Khmara M., Komarnitskyi I., Oliinyk M. Medical Tourism: Analysis of the State of International Tourism and Prospects for Domestic Development. *Universal Journal of Public Health*. 2021. № 9(2). P. 27–34. DOI: 10.13189/ujph.2021.090201.
2. Богданов С. Курортний потенціал медичної реабілітації: стратегічний пріоритет державних інвестицій. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 3(79). С. 18–54. DOI: 10.35432/1993-8330appa3792019185423.
3. Романів О.Я., Скабара Р.М. Концептуальні засади стратегії розвитку медичного туризму в Україні. *Наукові перспективи. Серія «Економіка»*. 2021. № 8(14). С. 191–204. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8\(14\)-191-20](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8(14)-191-20).
4. Прохан А.О. Соціально-економічний вплив лікувально-реабілітаційного туризму на регіональний розвиток в умовах війни. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2024. № 10. DOI: 10.32782/tourismhospsee-10-4.

5. Тучковська І.І. Тенденції розвитку медичного та оздоровчого туризму в Україні та світі. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 41. DOI: 10.32782/2522-1256-2024-41-13.
6. Москвяк Я. Медичний туризм: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2022. № 310(5(1)). С. 135–140. DOI: 10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-22.
7. Haponenko H., Yevtushenko O. & Shamara I. (2022). Current trends and ways of further development of the medical tourism market in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Tourism*. 2022. № (15). P. 81–92. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-09.
8. Bieloborodova M. (2024). Prospects of health and medical tourism clusterization in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Tourism*. 2024. № 19. DOI: 10.26565/2310-9513-2024-19-06.

References

1. Turski I., Mashika H., Tkachenko T., Khmara M., Komarnitskyi I., Oliinyk M. Medical Tourism: Analysis of the State of International Tourism and Prospects for Domestic Development. *Universal Journal of Public Health*. 2021. № 9(2). P. 27–34. DOI: 10.13189/ujph.2021.090201.
2. Bohdanov S. Kurortnyi potentsial medychnoi rehabilitatsii: stratehichniy priorytet derzhavnykh investytsii. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2019. № 3(79). S. 18–54. DOI: 10.35432/1993-8330appa3792019185423.
3. Romaniv O. Ya., Skabara R. M. Kontseptualni zasady stratehii rozvytku medychnoho turyzmu v Ukraini. *Naukovi perspektyvy. Seriya "Ekonomika"*. 2021. № 8(14). S. 191–204. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8\(14\)-191-20](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-8(14)-191-20).
4. Prochan A. O. Sotsialno-ekonomichniy vplyv likuvalno-reabilitatsiinoho turyzmu na rehionalnyi rozvytok v umovakh viiny. *Industriia turyzmu i hostynnosti v Tsentralnii ta Shkhidnii Yevropi*. 2024. № 10. DOI: 10.32782/tourismhospcee-10-4.
5. Tuchkovska I. I. Tendentsii rozvytku medychnoho ta ozdorovchoho turyzmu v Ukraini ta sviti. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*. 2024. № 41. DOI: 10.32782/2522-1256-2024-41-13.
6. Moskviak Ya. Medychnyi turyzm: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2022. № 310(5(1)). S. 135–140. DOI: 10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-22.
7. Haponenko H., Yevtushenko O. & Shamara I. (2022). Current trends and ways of further development of the medical tourism market in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Tourism*. 2022. № (15). P. 81–92. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-09.
8. Bieloborodova M. (2024). Prospects of health and medical tourism clusterization in Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Tourism*. 2024. № 19. DOI: 10.26565/2310-9513-2024-19-06.